

derűsebb napjaira. Emlékirat jubileuma alkalmából címmel. Előbbi az idős Kővári forradalomra és szabadságharcra emlékező moralizáló gondolatait tartalmazza. Utóbbi pedig a forradalom és szabadságharc személyesen átélt eseményeire történő visszaemlékezés, amelyben függeléként megtalálható a *Tanátközásaim Petőfivel végnapjaiban* című fejezet. Ebben Kővári – másokhoz hasonlóan – beszámol a költővel kapcsolatos utolsó élményeiről és halálának általa megismert körülményeiről. Nem kell bizonygatnunk, milyen fontos, hogy ezek a személyes hangvételő és személyes élményeken alapuló írások is bekerültek Kővári Erdély történetéről írott munkája jelen kiadásába. Újabb adalékok ismerhetők meg belőlük a kor eseménytörténetéhez, amelyek szubjektívek ugyan, de ezek is árnyalják eddigi ismereteinket, és eddig nehezen hozzáférhetőek voltak. A szerző beszámol az utolsó erdélyi országgyűlésről, az országgyűlés által szeptemberben az udvarhoz indított küldöttségről, Háromszék önvédelmi harcáról, valamint erdélyi haditudósítónak történő kinevezéséről is.

Fentieket követi a kötet utolsó fejezete *Cikkek és jelentések 1849-ből* címmel. Ez 13 dokumentumot tartalmaz: Kővári jelentését az OHB-nak Háromszék önvédelmi harcáról, javaslatait Erdély és a Székelyföld újjászervezéséről, nyolc tudósítását Erdélyből a Közlöny számára, három Kossuth Lajos kormányzó-elnökhöz és egy Szemere Bertalan miniszterelnökhöz szóló jelentését. Ezek közül igen érdekesek a székelyeket, vagy az első orosz intervenció alkalmával Erdélyben járt orosz csapatokat bemutató kommentárjai és Bem erdélyi hadjáratáról küldött anekdotagyűjteménye.

A kötet *Függelékében* rövidítésjegyzék, idegen szavak és kifejezések jegyzéke, a felhasznált irodalom rövidítéseinek feloldása, valamint névmutató található. Ezek jól segítik a kötet használatát, megértését, a szakirodalomban történő tájékozódást.

Összességében elmondható, hogy Kővári László Erdély 1848–49-es történetéről írt alapművének és más írásainak új, egy kötetbe szerkesztett kiadása fontos és hasznos hozzájárulás a témával foglalkozó történeti irodalomhoz. Haszonnal forgatható mind a köz- és hadtörténetesek, mind a gazdaság- és társadalomtörténetesek számára. Érdekes olvasmány ugyanakkor a korszak iránt érdeklődő nagyközönségnek is. Hermann Róbert és Somogyi Gréta gondos munkát végzett, és egy hasznos kézikönyvvel gazdagította az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc historiográfiáját.

Solymosi József

SZARKA LAJOS

A HAZÁÉRT MINDHALÁLIG

(*Hévízi Kincsestár, Hévíz, 2013. 228 o. ISBN: 599-988-3131-60-2*)

Már több mint másfél évtizede, 1997-ben jelent meg Szarka Lajos hévízi helytörténész hiánypótló munkája *A tábornok bére* címmel az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc egyik jó-részt elfeledett, egyetlen Zala megyei születésű tábornokáról, gyulai Gaál Miklósról. Az azóta eltelt időszakban a szerző újabb források felkutatásával még pontosabb képet tudott alkotni hősről, így a nemrégiben megjelent újabb, kibővített munka minden eddiginél árnyaltabban mutatja be a szabadságharc egyik legjobb mérnökkari tisztjének pályafutását.

Ahogy az a kötet elé írt ajánlásból és a Hermann Róbert által jegyzett előszóból is kiderül, gyulai Gaál Miklóshoz, számos kortársához hasonlóan, nem volt kegyes a sors. Míg a fontosabb '48-as szereplők (például Batthyány, Kossuth, Görgei, Damjanich, Bem, illetve az aradi tizenhármak) alakja örökre, kitörölhetetlenül „belevésődött” a köztudatba, addig jó néhány, kötelességét szüntűgy teljesítő politikus és katona emléke a feledés homályába veszett. Ezen változtatott Gaál esetében Szarka Lajos, aki első kötetének megjelenése után is fáradhatatlan szorgalommal gyűjtötte tovább az információkat; ennek köszönhetően az új kötet számos ponton módosítja, kiegészíti nem csak a mérnök vezérőrnagy életpályáját, hanem az 1848–1849-es szabadságharc hadtörténetét is. A felvezetést záró bevezetésben a szerző maga sorolja fel az 1997 óta feltárt újabb forrásokat, amelyek felhasználásával tovább tudta árnyalni a tábornok képét (valamint köszönetet mond mindazoknak, akik támogatták a kötet megjelenését).

A mű első fejezete a Gaál Miklós 1848 előtti pályafutását foglalja össze. 1799. február 14-én született a Zala megyei Szegváron, egy népes, jómódú, birtokos nemesi családban. Az elemi iskolai, majd a soproni bencés gimnáziumban végzett tanulmányai során egyre javultak eredményei; első-sorban számtanban és rajzban mutatott kimagasló képességeket. Így aligha csoda, hogy 1811-től a cs. kir. hadsereg számára mérnökkari tiszteket képző bécsi Mérnöki Akadémián folytatta tanulmányait. Ennek befejezése után, 1818. augusztus 4-től mint mérnökkari hadfi (kadét) kezdte meg szolgálatát. A következő 30 évben fokozatosan haladt előre a ranglétrán: 1846. december 3-án alezredessé lépett elő. Pályafutása során szinte az Osztrák Császárság minden szegletében és összes fontosabb erődjében megfordult: szolgált többek között Aradon, Velencében, Padovában, Mantovában, Lipótváron, Brünnben, Milánóban és Károlyvárosban. Mindenütt kiváló teljesítményt nyújtott, és számos tervet, illetve tanulmányt nyújtott be; ezért 1838-ban a cs. kir. kamarási címet kapott. 1831-ben házasságot kötött távoli rokonával, Gaál Vilmával, akitől öt gyermeke született. 1848 februárjában a cs. kir. erdélyi erődítési igazgatóság élére nevezték ki, ám Nagyszebenbe való utazása közben korábbi betegségei elhatalmasodtak rajta; ezért 1848. szeptember 5-ével nyugállományba helyezték. A fejezetet a cs. kir. tisztté edesanyjához, Gaálné Bachó Krisztinához fűződő viszonyának, illetve jelentősebb terveinek, valamint pályázatainak a rövid ismertetése zárja.

A könyv következő fejezete a gyulai Gaál család anyagi viszonyait és gazdálkodását mutatja be a reformkori Zala vármegyében. Részletesen ismertetésre kerül, hogyan alakult ki a család kezén lévő birtokszerkezet; a birtoknak anyjuk 1823-as halála után Gaál Miklós, illetve hat testvére lettek az örökösei. A testvérek közötti kisebb anyagi természetű konfliktusok ellenére a családtagok jómódúnak számítottak, amit a Gaál Miklós által kért 1844–1845-ös vagyonfelbecslés is bizonyít. A részletes összeírásnak köszönhetően megismerhető egy alapvetően tipikus reformkori nemesi közepebirtok és az ahhoz kapcsolódó jövedelmek, valamint, hogy az 1848-as törvények ebben milyen anyagi és egyéb birtokszerkezeti változásokat hoztak.

A munka harmadik és egyben legnagyobb része a főhős 1848–1849-es szabadságharc alatti tevékenységét mutatja be. A szerző ismerteti, hogy a frissen nyugalmazott, szegvári birtokán tartózkodó cs. kir. törzstiszt milyen körülmények között csatlakozott 1848. szeptember 17-én a Josip Jellačić cs. kir. altábornagy, horvát bán betörő csapatai elől visszavonuló magyar hadsereghez, illetve milyen szerepe volt a felállítandó magyar utászkar, illetve a Nagykanizsa 1848. október 3-i felszabadítását eredményező magyar támadás terveinek kidolgozásában.

A továbbiakban a szerző a muraközi harcokat ismerteti. Az ország irányítását átvevő Országos Honvédelmi Bizottmány október 25-én ugyanis a Perczel Mór ezredes vezette hadosztály táborkari főnökévé nevezte ki Gaált, aki ily módon részese lett az 1848. november-decemberi Mura–Dráva menti harcoknak, így a november 8-i friedau-i ütközetnek. A Muraköz kényszerű kiürítése után azonban hamarosan bíráltni kezdte heves és önféjű feljebbvalóját a kialakuló véleménykülönbségek miatt. Más alkalmazást remélve több tervezetet is küldött az OHB-nak és a hadügyminisztériumnak a hadsereg átszervezése, illetve Arad bevétele ügyében, valamint lemondását is felajánlotta. Utóbbi elképzelése meghallgatásra talált: december 1-jével ezredessé nevezték ki, és december 21-ével átvehette az aradi magyar ostromsereg parancsnokságát.

Szarka Lajos ezt követően Gaál Miklós 1848–49-es működésének legfontosabb időszakát, az aradi cs. kir. erőd ostromának 1848. december és 1849. február közötti történetét ismerteti. A cs. kir. helyőrség 1848. október 4-én felmondta az engedelmességet a magyar kormánynak, és a tiszántúli önkéntes mozgó nemzetőri tábor székhelyéül szolgáló Ó-Arad városát többször lövette. A magyar csapatok parancsnoka, Máriássy János alezredes ugyan körülzárta a várat, de megfelelő eszközök híján bevételével december 4-én kudarcot vallott; december 14-én pedig súlyos vereséget szenvedett a cs. kir. temesvári felmentő seregtől, ami a beosztásába került. Így került az ostromsereg élére Gaál, aki szakértelmének, valamint a fokozatosan beérkező csapatoknak és lövegeknek is köszönhetően egyre szorosabba fonta az ostromgyűrűt az erőd körül. Szarka Lajos itt részletesen bemutatja a Maros völgyét lezáró aradi vár erődítési rendszerét, a Gaál vezette ostromműveleteket és a védők ellenintézkedéseit, Kossuth Lajos, az OHB elnöke változó elképzeléseit az ostromsereggel kapcsolatban, illetve Gaál levélváltásait és együttműködési terveit az Erdélyben harcoló József Bem tábornokkal. A január 13-án honvéd vezérőrnaggyá előléptetett Gaál január 24-én indította meg a nagy tüzéségi támadást az aradi erőd ellen, és bízott abban, hogy a kiürített Bánságból északra vonuló,

Damjanich János vezérőrnagy vezette hadtesttel együtt rohammal be tudja azt venni. A bombázás ugyan jelentős károkat okozott az erőd belterületén, ám a helyőrség kitartását nem törte meg; január 26-án pedig (mire Damjanich csapatai megérkeztek) megindult a jégzajlás a Maroson, ami alapvetően akadályozta a tervezett rohamot. A január 28-i haditanács (a szerző által részletesen elemzett heves vita után) végül elvetette a támadás tervét. (Utólag visszatekintve ez alighanem érthető: a Maros áradása miatt csak déli, nyitott oldalról lehetett volna megrohmozni létrákkal a többlépcsős védelmi rendszerrel, ép falakkal és a bombázás ellenére továbbra is működő tűzérési tűzrendszerrel rendelkező erődöt a felázott talajon és vizesárokokon keresztül. Nem csoda, hogy a várható súlyos veszteségek és a bizonytalan eredmény miatt az egyébként igencsak támadó szellemű Damjanich is visszariadt a vállalkozástól. Elhatározásában valószínűleg jelentős szerepet játszott, hogy nemcsak saját tábornoki tisztjei, hanem Gaál törzsének főnöke, József Wysocki alezredes is a roham ellen nyilatkozott.) A fennálló helyzet miatti vitában a két fél kölcsönös, jobbára igaztalan vádaskodásai oda vezettek, hogy Damjanich leváltotta beosztásából Gaált, aki erre lemondott. A törvénytelen eljárással szemben azonban az aradi sereg kormánybiztosa, Boczkó Dániel szembeszállt, ezért döntő szerepe volt abban, hogy amikor február 4-én Damjanich (miután január 31-én erősítést küldött Bemnek Erdélybe és az aradi ostromsereget is megerősítette) megmaradt csapataival elvonult, Gaál tábornok maradhatott az aradi haderő parancsnoka. A tábornok aznap kezdte meg a szabályszerű ostromhoz szükséges ostromművek építését, ám annak befejezésére már nem maradt ideje. A cs. kir. osztrák–szerb hadtest és a temesvári helyőrség egyesült csapatai ugyanis február 7-én délről felmentették a várat, majd február 8-án megtámadták a Maros jobb partján összevont, körülbelül egyenlő erejű magyar sereget is. A magyar oldalon a centrumban lévő csapatok gyengesége, illetve az irányításban fellépő zavar végül oda vezetett, hogy a cs. kir. és szerb csapatok betörték Ó-Aradra, és a város jelentős részét elfoglalták. Az katonai irodájából csak ezután eltávozó Gaálnak azonban a város szélén sikerült rendeznie a megfutott csapatokat, majd a balszárny erők általa való odarendelésével, illetve a jobbszárnyai, Asztalos Sándor százados vezette csapatok öntevékeny fellépésének köszönhetően sikerült visszaverni az ellenséget és megtisztítani a várost. A mindkét oldalon súlyos veszteségekkel (és jelentős magyar nehézlöveg-veszteséggel) járó ütközet alapjaiban rengette meg a tábornok pozícióját: hiába sikerült 9-én Új-Aradot is visszafoglalni és 13-án pedig újra körülzárni a feltöltött készletű aradi erődöt, Gaál elvesztette Boczkó kormánybiztos és a kormányzat bizalmát. Ezért február 10-én a tábornok felajánlotta lemondását a seregpáncsnokságról, február 27-én pedig a hadügyminiszter, Mészáros Lázár utasításának megfelelően a sereg irányítását átadva Debrecenbe távozott, hogy az eset kivizsgálására felállított hadbíróóság előtt feleljen tetteiért.

A kötet a Gaál ellen indított hadbíróági vizsgálatot is részletezi. Szarka Lajos itt előbb bemutatja, hogy az Inczedy László alezredes vezette bíróság milyen alapos munkát végzett, majd ismerteti a különböző alparancsnokok és tisztek vallomásait, illetve a tábornok védőiratát és vallomását. A végül április 28-án lezáruló vizsgálat felmentette a vezérőrnagyot a hazaárulás vádjá alól, de számos hibás intézkedése miatt elmarasztalta. Mivel azonban a város visszavételével ezeket többnyire jóvátette, a hadügyminisztérium igazságügyi osztálya további intézkedéseket nem tartott szükségesnek ellene. Gaált tehát lényegében felmentették. A kötet ezen részét a tábornoknak a vizsgálati időszak alatt kidolgozott és a kormányzathoz beadott, Tihany központtal folytatandó, jobbára illuzórikus dunántúli „gerillahaborút” taglaló tervezetei zárják.

A harmadik fejezet utolsó része a tábornoknak a szabadságharc utolsó időszakában, 1849. május-júliusban végzett tevékenységét mutatja be. A május 10-ével a mérnökkar élére kinevezett Gaál a budai vár elleni ostromműveletek megsemmisítése után azt a feladatot kapta a kormányzattól, hogy szervezze meg a környék nemzetőrségét és népfelkelését. A tábornok igyekezett, de az eszközök és anyagiak szűkössége, illetve az időhiány miatt a tervezett sáncrendszerből csak Zala vármegyei Karakó környékén készültek el bizonyos védművek; a cs. kir. csapatok június végén a Dunántúlon is meginduló offenzívája miatt a mű lényegében befejezetlen maradt. A szerző részletesen ábrázolja a szabadságharc történetének ezt (az egyik kevésbé ismert) fejezetét főhőse intézkedésein keresztül, aki végül (alighanem látva az események irányát) július 17-én (gyenge egészségi állapotára való hivatkozással) lemondott mérnöki tisztségéről, illetve tábornoki rangjáról és nyugalmazását kérte, amit

július 25-én el is rendeltek. A fejezet zárásaként a tihanyi erődítési tervhez köthető legendákat és szépirodalmi vonatkozásokat ismerteti Szarka László.

A negyedik fejezet a tábornok életének utolsó időszakát, a fogságban eltöltött éveket ábrázolja. Gaál Miklós jó kéthónapos bujkálás után, 1849. szeptember 12-én jelentkezett önként a Keszthelyre bevonuló cs. kir. csapatoknál, ahonnan előbb Bécsbe, majd Pesten keresztül november közepén Aradra szállították, ahol lefolytatták ellene a hadbíróági vizsgálatot. A bujkálás alatt a tábornok szemlátómást igyekezett felkészülni az eljárásra, mert számos igazoló iratot beszerezve a küzdelem utolsó hónapjaiban már a magyar szervek által „üldözött” egyénként igyekezett feltüntetni magát, és a vizsgálat alatti vallomásában is az egész szabadságharc alatt mintegy „császárhú szabotórként” tündökölt. (E „hazudozásával” – miközben fogolytársaitól továbbra is megkövetelte egy honvéd vezérőrnagynak kijáró tiszteletet – jó néhány rabtársa megvetését sikerült kivívnia.) A „jutalom” ennek ellenére nem maradt el: a cs. kir. hadbíróóság december 18-án bűnösnek nyilvánította, és tisztí rangja, illetve nyugdíja, valamint vagyona elvesztése mellett 15 évi várfogságra ítélte. A felterjesztett ítéletet Julius Jacob von Haynau tábornoszernagy, Magyarország katonai és polgári kormányzója túl enyhének találta és új, szigorúbb eljárásra utasította a bíróságot. Az új ítélet 1850. február 24-én már kötél általi halálról szólt; ezt azonban Haynau kegyelemből 20 évi, vasban eltöltendő várfogságra enyhítette. A fejezet további részei a tábornok aradi várfogságáról, ottani tevékenységéről, illetve kortársai róla alkotott vegyes véleményéről adnak plasztikus képet; egészen Gaál 1854. november 30-án, a pesti rabkórházban bekövetkező haláláig, valamint nagyabonyi temetéséig.

Az utolsó rész gyulai Gaál Miklós emlékezetével foglalkozik. Egyrészt a főként az Aradi Ereklyemúzeumban és a ceglédi Kossuth Múzeumban fennmaradt tárgyi hagyatékaival (hétköznapi használati tárgyak, festmények, pecsétek, könyvek), másrészt szülőhelyén, és egyéb helyeken való emléke ápolásának lehetőségeivel. A fejezetet a családtagok 1849 utáni sorsának rövid összefoglalója zárja.

A nívós kivitelű kiadványt bibliográfia, illetve az események jobb megértését segítő, képeket, térképeket, festményeket, vázlatokat tartalmazó fekete-fehér, valamint színes mellékletgyűjtemény teszi teljessé.

A kötetben, mint minden kiadványban, előfordulnak elírások, nyomdahibák és tévesztések is, ezek a következők. A budapesti „Hadtörténelmi Levéltár” neve helyesen „Hadtörténelmi Levéltár” (24. o.). A lipcei csata nem 1812. október 16–19-én, hanem 1813. október 16–19-én volt (29. o.). „A haza mindenekelőtt!” helyesen: „A haza mindenek előtti!” (5., 47. o.). A sokat emlegetett aradi erőd ostromnaplójának a másolata megtalálható a Hadtörténelmi Levéltárban, jelzete: I. 2. o. Feld-Genie Direction der k. k. III. Armee. 93. doboz. 1849. IV. 4/1. A benne rögzített események felsorolása nem 1848. november 30-tól 1849. március 1-jéig, hanem 1848 júniusától 1849. július 1-jéig, a vár feladásáig tart (89., 226. o.). Görgey Artúr neve helyesen Görgei Artúr (111., 151., 159., 175., 176., 178. o.). A Hunyadi-huszárezred hadrendi száma 13. és nem 14. volt (113. o.). A korban „lovasszázlój” formáció nem volt (172. o.). A Csallóközben állomásozó cs. kir. Liebler-dandár valóban ott volt a komáromi várórság 1849. augusztus 3-i kitörésénél, ám egyedülként a három dandárból rendezetten, minimális veszteséggel vonult vissza, ezért nem lett „tönkrevérve”. Valószínűbb, hogy Karl Liebler altábornagy csak az előírt szabályokat akarta helyreállítani az aradi várbörtönben, nem a foglyok iránti ellenszenvet vezette (199. o.). A bécsi Magyar Intézet elnevezése helyesen HM HIM Hadtörténelmi Levéltár és Irattár, Bécsi Kirendeltség (211. o.). Végezetül, kissé zavaró, hogy bizonyos művek (*Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc képes története, Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban, László Károly naplója*) két kiadásukkal (1996., 2010.; ill. 1987., 2000., valamint 1995., 2001.) is előfordulnak a munkában (például 53., 57., 221., 223. o.), valamint, hogy *Abonyi Lajos: Abony történelmi leírása 1896-ig* című munkája két különböző helyen is előfordul a bibliográfiában (221., 227. o.).

A fentiek ellenére a recenzens csak ajánlani tudja ezt az igényes színvonalú kiadványt minden érdeklődőnek, aki meg kíván ismerkedni az 1848–49-es szabadságharc egyik elfeledett, nagy tehetségű, széles műveltségű és kissé különc mérnök tábornokával.

Kemény Krisztián